

Bir Boşanma Hikâyesi: *Kıssa-i 'Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd*

Bursalı Mü'min-zâde Ahmed Hasîb. *Kıssa-i 'Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd: Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, mEdebi Türkî 149: İnceleme-Metin Transkripsiyonu-Tıpkıbasım*. Hazırlayanlar Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, İncinur Atik Gürbüz ve Mehmet Gürbüz. Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2023. 212 s.+ekler+kaynakça, ISBN: 70-131003.

NAGİHAN GÜR

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi.
(nagihan.gur@asbu.edu.tr), ORCID: 0000-0001-6540-1102.

“ ” Gür, Nagihan. “Bir Boşanma Hikâyesi: *Kıssa-i 'Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd*.” *Zemin*, s. 8 (2024): 278-283.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14184915>.

Syrinx von Hess, eserlere yüklenen “acâib” ve “garîb” sıfatlarının Orta Çağ Arap ve Fars edebiyatlarında “hayret uyandırıcı temalara” işaret ettiğini söyleyerek folklorik ve eğlendirici nitelikte bulduğu metinleri “acâib edebiyatı”nın sınırlarına dâhil eder.¹ Bazı Osmanlı şairlerinin okuyucunun ilgisini çekmek için sözlü kültürden duydukları ya da kurguladıkları “‘acâ’ib ve garâ’ib”-leri eserlerinde anlattığını söyleyen İsmail Hakkı Aksoyak ise bu tarz metinlerin “değişen ya da bozulan toplumsal yapı içerisinde belki de yaşanan bozulmanın sorumlusu olarak görülen tipler[in]” temsilinde bir araç olarak kullanıldığını belirtir.² Zoraki bir evlilik ve bundan kurtulma çabaları etrafında cereyan eden olayları anlatan *Kıssa-i ‘Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd*, hem içeriğiyle hem de toplumsal yozlaşmaya ışık tutan eleştirel söylemiyle “acâib edebiyatı”nın sınırları içerisine dâhil edebileceğimiz bir anlatıdır.

Kıssa-i ‘Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd, on sekizinci yüzyılın üretken yazarı³ Bursalı Mü’min-zâde Ahmed Hasîb (ö. 1752-52) tarafından kaleme alınmıştır. Osmanlı coğrafyasının Kayseri, Tokat, Bağdat ve Manisa gibi şehirlerinde kadılık yapan Hasîb, söz konusu mesnevîyi Tokat görevi sırasında muhtemelen 1746 yılında yazmaya başlamış ve Bağdat kadılığı görevindeyken tamamlamıştır (s. 7, 8). Bursa’da başladığı eğitim hayatında Şeyhülislâm Feyzullah Efendi’nin (ö. 1703) oğlu Şeyhülislâm Mustafâ Efendi’nin (ö. 1745) himayesine giren Hasîb, daha sonra Şehid Alî Paşa (ö. 1716) ve Hekimoğlu Alî Paşa (ö. 1758) gibi kudretli sanat hâmilîleri tarafından himaye edilmiştir (s. 2-6).

Edebiyat dışında tarihle de ilgilenen Hasîb, Gelibolulu Mustafâ Âlî’nin (ö. 1600) meşhur tarihi *Künhü’l-Ahbâr*’ın bir kısmının *Silkü’l-le’âl-i Âl-i Osmân* adıyla nazma çekmiş, *Cemâl ü Hurşîd* mesnevîsinde belirttiği üzere bu eseri I. Mahmûd’un veziri ve sohbet arkadaşı Silahtar Mustafâ Paşa vasıtasıyla padişaha sunmak istemiştir. Silahtar Mustafâ Paşa, bu vesileyle himaye basamaklarını tırmanmak isteyen Hasîb’den önce edebî yetkinliğini gösteren bir eser yazmasını

1 Syrinx Von Hess, “Şaşırtıcı: Acâib Edebiyatının Bir Eleştirisi ve Yeniden Okuması,” çev. Yeliz Özay, *Millî Folklor*, s. 103 (2014): 142-147.

2 İsmail Hakkı Aksoyak, “Acâ’ib Edebiyatı’ndan Bir Örnek: Üsküdarlı Sırrî’nin Hikâye-i Garîbü’l-Âsar’ı,” *Millî Folklor*, s. 103 (2014): 120-121.

3 Edebiyat, tarih ve tasavvuf konularında çeşitli üretimler yapan Hasîb’in diğer eserleri şöyledir: *Silkü’l-leâl-i Âl-i Osmân*, *Ravzatü’l-Küberâ*, *Dergâhnâme*, *Menzilnâme*, *Miyâhiyye*, *Dîvân*, *Menâkıb-ı Şâh Habîb*, *Hikâye-i Manzûme*, *Sâhilnâme*, *Ashâb-ı Bedr*, *Mecmuâlar* (bkz. Bursalı Mü’min-zâde Ahmed Hasîb, *Kıssa-i ‘Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd*, s. 3-7).

talep etmiştir (s. 8). Paşa'nın talebi üzerine Hasîb, Bursa'da Şeyh Nefes adlı bir kişiden duyduğunu belirttiği mensur bir hikâyeyi nazma çekmiş ve böylelikle padişaha ulaşma yolunda önemli bir merhaleyi kaleminin gücüyle aşmaya çalışmıştır. Kendisinin derlediği müellif hattı iki farklı mecmuada yer alan bu hikâye metni, Hasîb tarafından önce taslak hâlinde üretilmiş ve daha sonra genişletilerek hacimli bir mesnevîye dönüştürülmüştür (s. 58).⁴

Basit ve dar çerçeveli bir olay örgüsüne sahip olan hikâyenin (s. 59) asıl kahramanları, zekâsıyla olayların akışını büyük ölçüde yönlendiren on dört yaşındaki Hurşîd ile güzelliğiyle Yûsuf Peygambere rakip olan 16 yaşındaki Cemâl'dir. Mesnevîde olay akışı, meddah özelliği gösteren bir anlatıcı (şair) ile hikâyenin kaynağı olan ve hikâyenin aktarımında ön plana çıkan bir râvînin anlatımıyla sağlanmıştır. Anlatıcı, bazen "kalem"e hitap ederek bazen de ona söz hakkı vererek hikâyede üçüncü bir anlatıcı yaratmıştır (s. 49-50, 54). Hikâyenin kadın kahramanı Hurşîd, servet düşkününü babası tarafından kendisinden seksen altı yaş büyük bir ihtiyarla nikâhlanmış, ancak henüz düğün yapılmamıştır. Bu sırada Cemâl tesadüfen Hurşîd'i görüp ona âşık olmuştur. Üstelik aşkı da karşılıksız kalmamıştır. Hikâye boyunca iki âşık, birbirlerine kavuşmanın yollarını aramış; Hurşîd, servet uğruna feda edildiği bu evlilikten kaçmak için birtakım entrikalar çevirmiş, hatta Cemâl'in annesiyle iş birliği yaparak bir şikâyet mektubuyla durumunu kadiya bildirmiş ve mahkemenin seyrini değiştirmeye çalışmıştır. Âşıkların çabaları karşılıksız kalmamış, hikâyenin sonunda Cemâl ile Hurşîd birbirlerine kavuşmuştur.

Merkezinde bir boşanma hikâyesi olan bu sıra dışı aşk mesnevîsi, Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, İncinur Atik Gürbüz ve Mehmet Gürbüz tarafından yayıma hazırlandı. Cemal Kafadar ile Gönül Alpay Tekin'in editörlüğünde hazırlanan eser, Harvard Üniversitesi yayınlarından 2023 yılında çıktı. *Kıssa-i 'Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd* ile Hasîb'in kaynaklarda sözü edilmeyen bir eserini gün yüzüne çıkaran araştırmacılar, ortaya koydukları yayınlara gerek Hasîb'in biyografisine gerekse külliyyatına önemli bir katkı sağlamış oldu.

Kitabın ilk bölümünde araştırmacılar; mesnevînin yazılış öyküsü, yöntemi ve kaynak metinle ilişkisi üzerine doyurucu bilgilere yer vermiştir. Bu bölümü,

4 Bkz. Bursalı Mü'min-zâde Ahmed Hasîb, *Mecmuâ*, TSMK-Hazine 1076; Bursalı Mü'min-zâde Ahmed Hasîb, *Mecmuâtü Kasâid ü Gazeliyyât ve Eş'âr ve Hikâyât*, Mısır Millî Kütüphanesi-mEdebi Türkî 149.

eserin şekil ve içerik özellikleri ile eser ve yazarı hakkında genel değerlendirmeler içeren bir sonuç bölümü takip etmektedir. Kitabın ikinci kısmında *Kıssa-i 'Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd*'in nüsha tavsifine ve transkripsiyonlu metnine yer veren araştırmacılar, eserin sonuna Hasîb'in elinden çıkmış müellif hattı nüshanın tıpkıbasımını eklenmeyi de ihmal etmemişlerdir. Mısır Millî Kütüphanesi'nde, mEdebi Türkî 149 künye numarasıyla bulunan nüsha, eserin Hasîb tarafından yeniden yazılmış uzun versiyonudur. Araştırmacıların, kitabın ikinci bölümünde yer verdikleri hikâye metnini titiz bir şekilde okumaları ve problemlı kısımlarına müdahalelerde bulunmaları sayesinde sağlam bir metin ortaya çıkmıştır.

Hasîb'in himaye ağlarını, kariyerini ve yazdığı çok yönlü eserleri inceleme kısmında etraflı bir şekilde değerlendiren araştırmacılar, *Kıssa-i 'Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd* adlı mesnevînin *Hasîb Külliyyatı* içerisinde nerede durduğunu tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalardan en dikkate değeri, mesnevînin kaynağı ve Hasîb'in bu mesnevîyi neden iki kez kaleme aldığı konusudur. Bu soruya Hasîb'in diğer eserlerinin kurgusu üzerinden cevap arayan araştırmacılar, bunun sebebini şairin başkalarının ve hatta kendi eserlerini dahi "nazma çekme, genişletme ve zeyl etme" yöntemiyle yeniden yazmasıyla ilişkilennmiştir (s. 44). Yani Hasîb, var olup olmadığı bilinmeyen bir mensur kaynaktan derlediği bu aşk hikâyesini önce nazma çekerek kendi estetik ölçütlerine göre yeniden üretmiş ve sonrasında yazdığı hikâyeyi genişletme ihtiyacı duymuştur (s. 58). Eserin yazılma hikâyesi üzerinde detaylı bir şekilde duran araştırmacılar, Hasîb'in bir "sebeb-i telif"e bağlı kalmadan eserin yazılış amacı hakkında verdiği dağınık ve dayanaksız kimi bilgileri, on sekizinci yüzyıl mesnevîlerinde görülen klasik mesnevî planından sapma eğilimiyle ilişkilennmişlerdir (s. 13). Eserin başında Hasîb, her ne kadar bu hikâyeyi Şeyh Nefes'ten dinlediğinden ve söz konusu hikâyenin mensur olarak yazıya geçirilmiş bir formu olduğundan söz etse de bu hikâyenin anlatıldığı başka bir yazılı kaynak tespit edilememiş ve Şeyh Nefes'in kimliğine dair somut bir veriye ulaşlamamıştır.

Eserin dil ve anlatım özelliklerinin incelendiği bölümde araştırmacılar, Hasîb'in şiirselliğe verdiği öneme ve olay tasvirlerindeki detaycılığın yer vermişlerdir (s. 44, 47). Hasîb'in, edebî metinlerde kullanım oranı düşük olan hukuk terimlerini sıkça kullandığını söyleyen araştırmacılar, bunu şairin kadılık mesleği ile ilişkilennirmiş ve Hasîb'in anlattığı hikâyenin kadılık görevinde şahit olduğu bir davaya dayanıyor olma ihtimalinden de söz etmişlerdir (s. 48-49).

Araştırmacılar, mesnevînin içeriğinde olayların sık sık tekrar ettiğini ve bunun da eserin okunurluğunu zorlaştırdığını söylemişlerdir. Hasîb'in, muhtemelen hikâyeyi yeniden-yazma sürecinde düştüğü bu tekrarlar, hâmîsi Silahtar Mustafâ Paşa'ya hacimce daha göz doyurucu bir eser sunma kaygısının bir yansıması olarak da okunabilir.

İlhamını gerçek hayattan alan *Kıssa-i 'Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd*, eleştirel söylemiyle on sekizinci yüzyılın özgün mesnevî külliyyatı içerisinde kendisine önemli bir yer edinir. Sıradan insanları bir aşk mesnevîsinin odağı yaparak ebeveynlerin ve toplumun evlilik kurumuna bakışını eleştiren Hasîb, bugüne kadar benzerine rastlanmamış bir mahkeme hikâyesi kurgulayarak geleneksel aşk hikâyelerinden oldukça farklı bir anlatı ortaya koyar. Anlattığı hikâyenin gerçek bir olaya dayandığını eserinde sık sık dile getiren şair, okurun ilgisini canlı tutmaya ve herkesin kendisine hisse çıkarabileceği gerçekçi bir anlatı oluşturmaya çalışmıştır. Olay örgüsü ve söylemiyle magazinél bir anlatı özelliği gösteren söz konusu mesnevî, çizdiği kadın karakterle de geleneksel mesnevîlerden ayrılır. Sergilediği cesur eylemlerle hikâyenin kadın kahramanı Hurşîd, –mesnevî karakterlerinin bir kısmının da inandığı şekilde– evlilikte denklik olması gerektiği fikrini savunur ve kendisine çizilen kaderi değiştirmeye çalışarak klasik mesnevîlerdeki pasif kadın rolünün ötesine geçer. Hurşîd'in kurguda üstlendiği bu etkin rol, Osmanlı mesnevî edebiyatındaki kadın rollerini on sekizinci yüzyıl bağlamında yeniden sorgulamamıza olanak sağlamaktadır.

Kıssa-i 'Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd, Hasîb'in özelinde on sekizinci yüzyıl himâye ağlarını yorumlamada bizlere önemli veriler sunmaktadır. *Silkü'l-le'âl-i Âl-i Osmân*'ı tamamlayabilmek için maddi kaynağa ihtiyaç duyan şairin padişaha ulaşmak için bir aşk mesnevîsi yazması ve bunu tarih kitabının kabul görmesi için araçsallaştırması oldukça ilgi çekicidir. Diğer yandan Silahtar Mustafâ Paşa'nın tarih kitabı kabul görsün diye Hasîb'i kurgusal bir eser yazmaya teşvik etmesi, padişahın kendisine sunulan her eseri sorgusuz sualsiz desteklemediğini de göstermektedir. Hasîb'in himaye basamaklarında sarf ettiği bu hatırı sayılır çaba, Osmanlı şairlerinin kurgusal metinleri üretmedeki motivasyonlarına ilişkin farklı okumalar yapmamıza da imkân sunmaktadır.

Hasîb'in klasik mesnevî kurgusundan saparak mesnevîsinin yazılış amacı hakkında verdiği dağınık ve tutarsız bilgiler, sebeb-i telif bölümlerinin yapı ve işlevini on sekizinci yüzyıl mesnevîleri bağlamında yeniden sorgulamamızı

sağlar. Bu kısımlarda Hasîb'in eserinin kaynağını sözlü ya da yazılı formuna rastlanmamış bir anlatıya dayandırması şairin hikâyenin kaynağını bilerek çarpıtmaya çalıştığını da düşündürmektedir. Belki de Hasîb, kadılık yaptığı dönemde bizzat şahit olduğu bir mahkeme olayını hikâyeleştirmiş ve gerçek kişileri rencide etmemek için hikâyenin kaynağını Şeyh Nefes adında kurgusal bir karaktere atfetmiştir. Hasîb'in söz konusu hikâyeyi edebî metinlerde kullanım oranı düşük olan hukuk terimleriyle örmesi de bu ihtimali güçlendirmektedir. Hasîb'in bu tasarrufu, aynı zamanda, kadı sicilleri ile kurgusal metinler arasında bir bağ kurulup kurulamayacağı sorusunu akla getirmekle birlikte sosyal eleştiri içeren bu "acîb" aşk hikâyesini disiplinler arası okumalara da açık kılmaktadır.

Bir dönem okuması yapmamıza imkân sunan ve toplumun farklı kesimlerinden bireylerin sıradan yaşamını bir aşk hikâyesinin arka fonuna başarıyla yerleştiren *Kıssa-i 'Acîbe-i Cemâl ü Hurşîd*, kendisini sıra dışı kılan tüm bu özellikleriyle bugünün araştırmacılarını Osmanlı edebiyatının toplumsal işlevi ve gerçeklikle kurduğu bağ üzerine yeniden düşünmeye sevk etmektedir.